

بررسی و کاوش نجات بخشی در محدوده سد داریان، اورامان (هورامان)، کردستان و کرمانشاه

فریدون بیگلری^۱، سونیا شیدرنگ، مرتضی رحمتی، مرجان مشکور، امیر ساعد موچشی،

ظاهر قسیمی، سپهر زارع، مسعود اکبری، ندا حسین تهرانی، سیروان محمدی،

صلاح نصراللهی، حسین داوودی، سربه امیری، هما فتحی، محمد عبدالله پور

۱. معاون امور فرهنگی و مسئول بخش پارینه سنگی، موزه ملی ایران fbiglari@gmail.com

پیش درآمد

گزارش حاضر حاوی خلاصه‌ای از نتایج بررسی‌های باستان‌شناسی در محدوده سد و نیروگاه داریان، منطقه هورامان در استان‌های کردستان و کرمانشاه و همچنین نتایج کاوش‌های نجات بخشی در شماری از مکان‌های شناسایی شده در منطقه مورد مطالعه است که در فاصله اسفند ماه ۹۳ تا اسفند ماه ۹۴ با مجوز پژوهشگاه میراث فرهنگی (شماره مجوز: ۵۵۵۱/۰۰/۹۴۳۱۴۱/۰۰ مورخ ۱۳۹۴/۷/۲۷) انجام گرفت.

درآمد

از اواخر دهه ۱۳۸۰ و همزمان با اجرای طرح‌های بزرگ سدسازی در مسیر رودخانه سیروان، بررسی‌هایی در محدوده این سدها انجام گرفت که نخستین آن‌ها در محدوده سد داریان در بهار سال ۱۳۸۷ توسط خسرو پوربخشنده (۱۳۸۷) انجام شد. وی در گزارش خود که عمدتاً شامل مشاهدات مردم‌شناسی است، به وجود سه غار، یک آرامگاه و یک اثر باستانی در روستای هجیج؛ یک قلعه، یک گورستان و اثر باستانی در روستای سلین و یک غار، آرامگاه و اثر باستانی در روستای رودبار (رور) و همچنین یک گورستان اسلامی در جاده هجیج به اسپرین اشاره کرده است. در گزارش وی اطلاعاتی درباره موقعیت دقیق این مکان‌ها و یافته‌های احتمالی در آنها ارایه نشده است. اما به وجود قطعات سفال دوران تاریخی در دو مکان نزدیک روستای سلین به نامهای دورومیان و قلعه سلین اشاره شده است. در سال ۱۳۹۳ علیرضا سرداری به منظور بررسی وضعیت مکان‌های در معرض آبیگری، بازدید از محدوده سد داریان داشت که طی آن در یک پناهگاه صخره‌ای نزدیک روستای هجیج، مجموعه کوچکی از دست‌تراش‌های سنگی را گردآوری کرد که مربوط به اواخر پارینه‌سنگی است (گفتگوی بیگلری با سرداری، زمستان ۱۳۹۴).

بررسی باستان‌شناسی محدوده سد و نیروگاه داریان

بررسی اخیر محدوده سد و نیروگاه داریان واقع در شهرستان سروآباد (استان کردستان) و شهرستان پاوه (استان کرمانشاه) طی دو مرحله فشرده در اسفند ۱۳۹۳ و اردیبهشت ۱۳۹۴ و چند مرحله کوتاه‌تر در پاییز و زمستان ۱۳۹۴ انجام شد. منطقه بررسی شامل دره‌های دو رودخانه ژاوه رو (۵ کیلومتر) و گردلان (۱۰ کیلومتر) و دره رودخانه سیروان (۱۰ کیلومتر) بود که از به هم پیوستن دو رودخانه پیش‌گفته تشکیل می‌شود. یکی از نواحی اصلی بررسی شامل ارتفاعات دو سوی رودخانه سیروان از اطراف روستاهای داریان و ورا در نزدیکی سد داریان در جنوب تا اطراف روستای هجیج و در ادامه دره پردی ملا-میدان اسپرین در شمال و همچنین دره روستای ناو تا اطراف هوار سراجگا بود که به‌طور فشرده پیمایش شدند.

هیئت طی این بررسی‌ها بیشتر بر نواحی زیر خط تراز آب مخزن سد (۸۲۵ متر) متمرکز بود. اما مکان‌های بالاتر از خط تراز آب مخزن سد تا ارتفاع ۱۳۶۰ متر نیز بررسی و ثبت شدند تا بتوان اطلاعات کامل‌تری از استقرارهای باستان‌شناختی منطقه به دست آورد. علاوه بر شناسایی و ثبت مکان‌ها و مکان‌های بالقوه^۱، اطلاعاتی درباره پراکنش منابع سنگ چرت رادیولاریت که در دوران پارینه‌سنگی استفاده شده و همچنین پراکنش سایر منابع مهم چون چشمه‌ها نیز گردآوری شد. علاوه بر بررسی‌های باستان‌شناختی، از طریق مصاحبه با ساکنین روستاهای منطقه و بررسی میدانی (قوم باستان‌شناسی)، اطلاعاتی درباره جنبه‌های مختلف سکونت‌گاه‌های امروزی و الگوهای استفاده از مراتع، منابع آب و پناهگاه‌های طبیعی (غار و پناهگاه) و همچنین فناوری‌های مرتبط با سنگ و مواد آلی گردآوری شد. بررسی‌های قوم‌باستان‌شناسی و مردم‌نگاری عمدتاً در روستای ناو و مراتع، اراضی کشاورزی، باغات و سکونت‌گاه تابستانی آن (سراجگا) متمرکز بود.

در مجموع طی بررسی محدوده سد و نیروگاه داریان و مناطق اطراف آن از اسفند ۹۳ تا پایان اسفند ۹۴، بیش از ۹۰ مکان و مکان بالقوه شامل غار، پناهگاه، محوطه باز، گورستان، نقوش صخره‌ای، قلعه، پل و راه کوهستانی بررسی، مستندسازی و نمونه‌برداری شدند. با توجه به یافته‌های باستان‌شناسی به‌دست‌آمده از تعدادی از مکان‌های بررسی‌شده، این مکان‌ها در دوره‌های پارینه‌سنگی میانی، پارینه‌سنگی جدید، فراپارینه‌سنگی، دوره مس‌سنگی، عصر آهن، دوره تاریخی و همچنین دوره‌های میانه؟ و متاخر اسلامی مورد استفاده بوده‌اند.

کاوش‌های نجات بخشی

کاوش‌های نجات بخشی در محدوده سد و نیروگاه داریان توسط پنج هیأت مختلف در ۱۶ محوطه باز، غار، پناهگاه و گورستان در سال ۹۴ انجام شد. در مرحله نخست کاوش‌ها بین اردیبهشت تا تیر ماه، تعداد شش مکان شامل غار تله‌گا و پناهگاه هوار گلوان (نزدیک هجیج)، غار کناچه، محوطه برده مار و گورستان وشکه‌دشت (پردی ملا-اسپریز) و دو محوطه آساوگه و ده‌کن در نزدیکی هواس آوا (عباس آباد) کاوش یا گمانه‌زنی شدند. در مرحله دوم کاوش‌ها بین مهر تا اسفند، تعداد ده مکان شامل غار کناچه، پناهگاه مرو هناری، پناهگاه مرو گُگله، پناهگاه برو مرا، غار مرو سوچری، غار و پناهگاه دک‌ونان، پناهگاه آساو موسا در دره پردی ملا- میدان اسپریز و محوطه‌های سرچم و گور سنگ‌چین قوته‌بره در نزدیکی روستای روار کاوش یا گمانه‌زنی شدند.

در اینجا به اختصار به کاوش‌های انجام شده در مجموعه پناهگاه‌ها و غارهای دره پردی ملا- میدان اسپریز می‌پردازیم. مکان‌های مورد بحث در محدوده ای به طول ۶۵۰ متر، بین ارتفاع ۷۴۴ متری تا ارتفاع ۸۲۰ متری از سطح دریا، در دامنه‌های صخره‌ای کوه دلو مزگی، مشرف به ساحل چپ رودخانه سیروان در دهستان شالیار، بخش اورامان، شهرستان سروآباد واقع شده‌اند.

کهنترین بقایای استقرار کاوش شده مربوط به پناهگاه صخره ای مرو دارای بود که در ارتفاع حدود ۷۶۰ متری از سطح دریا و ارتفاع حدود ۲۵ متری از رودخانه سیروان، در جهت شمال قرار گرفته است. طول پناهگاه حدود ۶ متر، حداکثر عرض آن ۳/۵ متر و مساحت کل کف آن ۲۱ مترمربع است. حداکثر ضخامت نهشته‌ها در امتداد دیواره جنوبی به حدود ۲ متر و در امتداد لبه شمالی پناهگاه به حدود چند سانتی‌متر می‌رسید. در کاوش محوطه سه واحد عمده لایه نگاری شامل یک واحد فوقانی باستان‌شناختی با تراکم کم تا متوسط مواد باستان‌شناختی، یک واحد رسوبی طبیعی و یک واحد تحتانی باستان‌شناختی با تراکم بالای مواد فرهنگی شناسایی شد. مجموعه قابل توجه ای از دست تراش‌های سنگی از جنس سنگ چرت رادیولاریتی، بقایای جانوری و بقایای تعدادی اجاق شناسایی شد. صنایع سنگی این مکان شامل سنگ مادرهای دیسکی و لوالوا و تولیدات آنها و ابزارهایی که اغلب شامل انواع خراشنده و تیزه هستند. در شماری از بقایای جانوری آثار سوختگی، برش و شکستگی عمدی دیده می‌شود.

غار کناچه با فاصله کمی از غرب پناهگاه مرو دارای، در ارتفاع حدود ۷۷۰ متری از سطح دریا و با دهانه‌ای به سمت شمال- شمال غربی است. غار حدود ۷ متر عمق و کف آن حدود ۳۰ مترمربع مساحت دارد. حدود ۱۴ متر مربع از نهشته‌های کف غار تا عمق حداکثر ۱ متر کاوش شد که در نتیجه آن توالی از بقایای استقرار از اواخر پارینه سنگی جدید تا فراپارینه سنگی و استقرارهای پراکنده اواخر پیش از تاریخ و تاریخی شناسایی شد. مواد باستان‌شناختی در لایه‌های پارینه سنگی شامل دست تراش‌های سنگی، بقایای جانوری، اجاق، سنگ ساب، گل اخرا و غیره بود. از لایه‌های متاخرتر بالایی نیز قطعات سفال، استخوان و یافته‌های پراکنده دیگر و همچنین یک سازه سنگی خشکه چین یافت شد.

پناهگاه کوچک مرو هناری مشرف در انتهای غربی یک دیواره کم ارتفاع صخره ای به طول حدود ۶۰ متر، در ارتفاع ۷۷۲ متری از سطح دریا و حدود ۵۰ متر بالاتر از رودخانه سیروان واقع شده و دهانه آن به سمت شمال- شمال شرقی است. طول پناهگاه ۱۱/۵ متر، عرض آن در بخش میانی ۴ متر و مساحت کف آن در حدود ۲۵ متر مربع است. گمانه‌ای به ابعاد ۲×۳ متر در کف پناهگاه و امتداد دیواره پستی آن کاوش شد. نهشته‌های کاوش شده تنها بین ۳۰ تا ۵۵ سانتی‌متر ضخامت داشتند که مجموعه نسبتاً کوچکی از دست تراش‌های سنگی، عمدتاً مربوط به دوره فراپارینه سنگی از آنها به دست آمد.

پناهگاه بزرگ برومرا با دهانه‌ای رو به شمال شرقی در نزدیکی پل پردی ملا، مشرف به جاده هجیج به اسپریز و پایین تر از پناهگاه مروهناری قرار گرفته است. طول پناهگاه ۵۸/۵ متر، حداکثر عرض کف آن ۶/۹ متر و حداکثر ارتفاع پیشانی آن ۱۹/۶ متر و مساحت تقریبی کف آن ۱۵۶ متر مربع است. ارتفاع پناهگاه از سطح دریا ۷۴۴ متر است. گمانه‌ای به ابعاد ۲/۵×۱ متر شامل ده مربع ۵۰×۵۰ سانتی‌متر در کف پناهگاه، نزدیک دیواره عقبی آن کاوش شد. این گمانه در چهار مربع تا عمق ۳۱۰ سانتی‌متری پایین رفت و منجر به شناسایی توالی از نهشته‌های برج‌شامل ده واحد لایه‌نگاری شد که عمدتاً شامل لنز خاکستر، بقایای سوخته و قطعات نیمه زاویه‌دار سنگ آهک و چند لایه طبیعی بودند. در مجموع شمار یافته‌های باستان‌شناختی اندک و شامل شش قطعه سفال، قطعات استخوان جانوری و آثار باقیمانده چندین اجاق و قطعات زغال بود که از واحدهای لایه‌نگاری ۱۰-۷، ۷، ۵-۴ بدست آمدند. با توجه به قطعات سفال یافت شده، این توالی فرهنگی احتمالاً دوران تاریخی و دوره متاخر اسلامی را در برمی‌گیرد.

غار کوچک مرو سوچری در ارتفاع حدود ۸۲۰ متری از سطح دریا مرتفع ترین مکان کاوش شده است که در پای یک صخره تقریباً عمودی واقع شده است. دهانه غار به سمت شمال و عمق آن ۱۲ متر است. حفاری غیر مجاز بخش عمده نهشته‌های باستان‌شناختی غار را آشفته کرده بود و بیشتر بقایای شامل قطعات سفال، دست تراش سنگی، استخوان و کوپرولیت در نتیجه سرند این نهشته‌های جابجا شده به دست آمدند. علاوه بر این نهشته‌های دست نخورده در امتداد دیواره‌های غار که مساحتی کمتر از ۰/۵ متر مکعب داشتند به دقت کاوش و نمونه برداری شد. در نتیجه سه واحد لایه نگاری شناسایی شد که در واحد دوم آن آثاری از دوره مس و سنگ میانی (اواخر هزاره پنجم پیش از میلاد) به دست آمد. سایر مکانهای گمانه زنی شده شامل پناهگاه مرو گُگله، غار و پناهگاه دک‌ونان و پناهگاه آساو موسا بود که از میان آنها تنها در غار دک‌ونان دو قطعه سفال و تعدادی بقایای جانوری به دست آمد.

آبگیری مخزن سد داریان در اواخر پاییز سال ۹۴ آغاز و در بهار ۹۵ کامل شد که در نتیجه آن اکثر مکان‌های کاوش شده و شماری از مکان‌های بررسی شده که در زیر خط تراز نرمال آب مخزن سد (۸۲۵ متر) واقع بودند، بطور کامل غرقاب شدند. متأسفانه به علت کوتاه بودن فرصت بررسی و کاوش (کمتر از یک سال) و محدودیت اعتبار، امکان کاوش کامل محوطه‌های شناسایی شده فراهم نیامد و تنها در پناهگاه دارای و تا حدی پناهگاه هناری موفق به کاوش بخشی از نهشته‌های باستان‌شناسی شدیم. اما در سایر مکان‌ها بین ۱۰ تا ۵۰ درصد از مساحت کلی هر محوطه کاوش شد. اقدامات حفاظتی نیز در یکی از غارهای کاوش شده (کناچه) انجام شد که شامل پرکردن کامل گمانه با لایه‌های مختلف شن نرم، قلوه سنگ و پوشش کامل کف غار و رسوبات مقابل دهانه آن با یک لایه بتونی ضخیم و ساخت دیواره حفاظ در بیرون نهشته‌های دهانه غار بود. این اقدام اگرچه نمی‌تواند از نشت رطوبت به داخل نهشته‌ها جلوگیری کند؛ اما حداقل جلوی آب‌شستگی و فرسایش آنها را تا حد زیادی می‌گیرد.

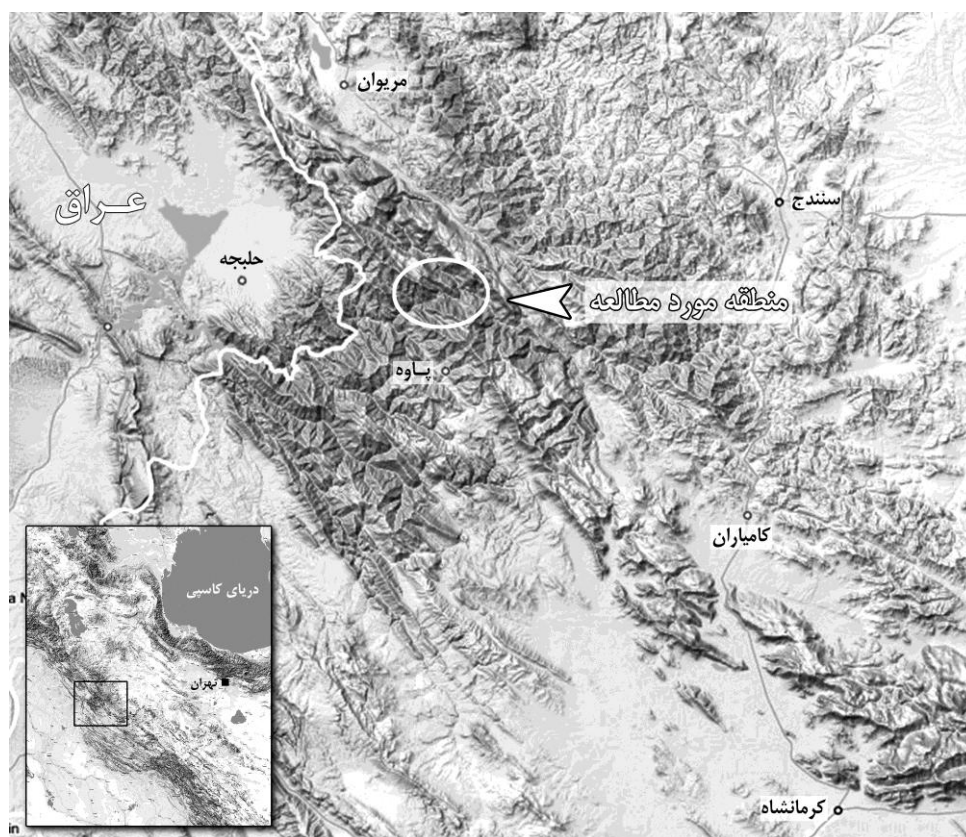
هیأت بررسی و کاوش محدوده سد داریان امیدوار است که بتواند در سال ۹۶ بررسی‌های باستان‌شناسی حواشی رودخانه‌های گردلان و ژاوه‌رو و بررسی قوم باستان‌شناسی روستاهای اطراف محدوده سد را ادامه دهد و همچنین بتواند کاوش‌هایی را در محوطه مس‌سنگی و عصر آهن شیران در نزدیکی روستای روار که بخش‌هایی از آن غرقاب شده ادامه دهد.

پی‌نوشت

۱. کلیه غارها و پناهگاه‌های صخره‌ای بررسی شده که فاقد یافته‌های باستان‌شناختی سطحی بودند به‌عنوان مکان بالقوه ثبت و ضبط شدند.

کتابنامه

پوربخشنده، خسرو ۱۳۸۷، *بررسی و شناسایی حریم سد داریان، پروژه S8-1*، مرکز اسناد پژوهشکده باستان‌شناسی، تهران

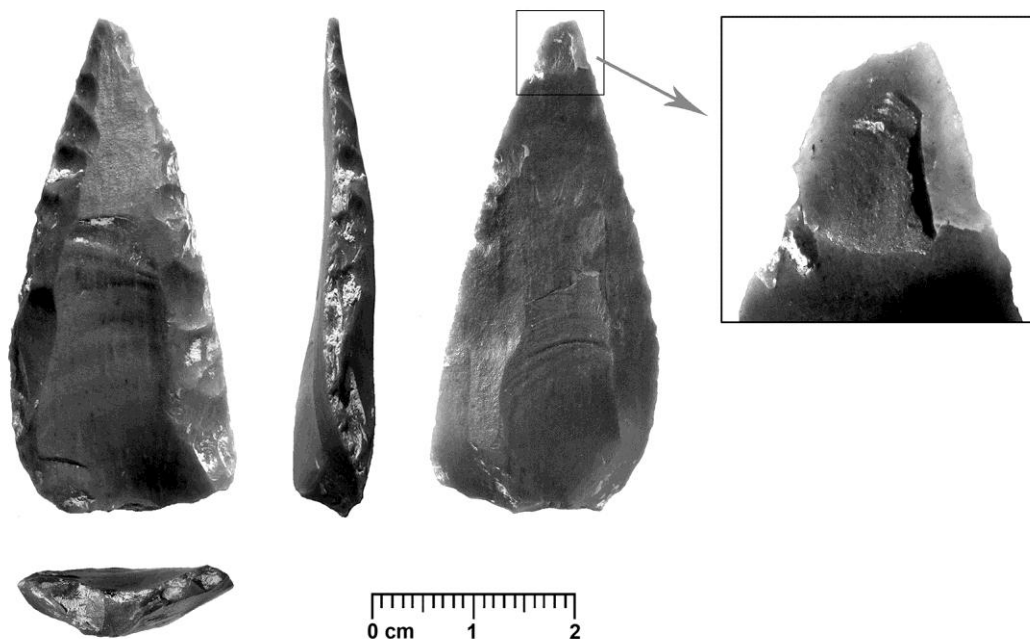
تصویر ۱. غرب ایران و موقعیت محدوده سد داریان در منطقه هورامان، کردستان و کرمانشاه

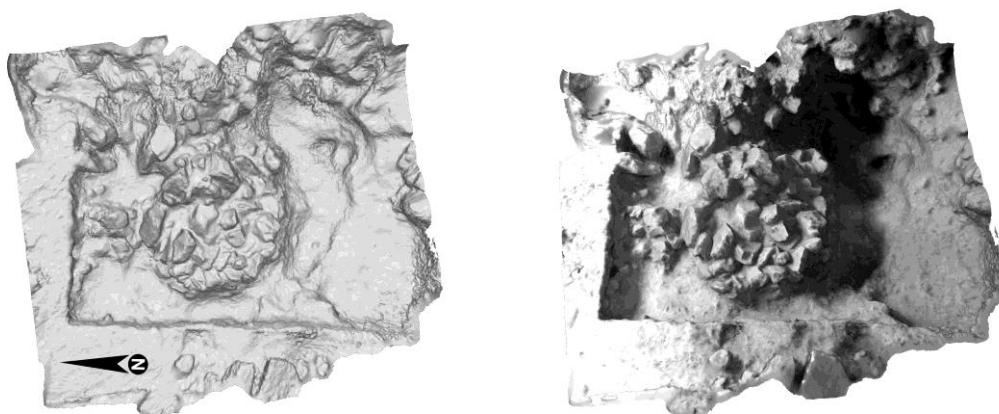
تصویر ۲. تصویر هوایی دره سیروان و محدوده سد داریان؛ بالا: منطقه مطالعه پیش از آبیگری در بهار ۱۳۹۴؛ پایین: منطقه مطالعه پس از آبیگری مخزن سد در پاییز ۱۳۹۵

تصویر ۳. پناهگاه صخره ای مرو دارای کمی پیش از غرقاب شدن در زمستان ۱۳۹۴

تصویر ۴. تیزه موستری، پارینه سنگی میانی، پناهگاه مرو دارای

تصویر ۵. مدل سه بعدی سازه سنگی خشکه چین در غار کناچه

۱ کلیه غارها و پناهگاه‌های صخره‌ای بررسی شده که فاقد یافته‌های باستان‌شناختی سطحی بودند به‌عنوان مکان بالقوه ثبت و ضبط شدند